

ТАРАНЕЦЬ С.В.
(м. Київ)

СТАРООБРЯДЦІ В УКРАЇНІ ЯК СУБЕТНІЧНА ГРУПА РОСІЯН

За влучним виразом А. П. Пономарьова, своєрідність етносу забезпечується системою традицій, що «проявляються через звичаї, ритуали і обряди, які виступають у вигляді установлених моральних спонукань, переваг та звичок»¹.

З часу розколу церкви в Росії старообрядці стали носіями дещо інших від загальноприйнятих росіянами звичок, стереотипів і норм поведінки, котрі проймають усі сфери родинного й суспільного побуту, охоплюючи рівень спілкування, поведінку, етикет та обрядовість. Так, жінки, відвідуючи богослужіння, покривали голову хусткою, яка зчіплювалася (а не зав'язувалася) біля підборіддя шпилькою. Впритул до 60-х рр. XX ст. в повсякденний побут входить носіння сарафану у той самий час, коли серед інших верств російського етносу він загалом витісняється. Обов'язковою приналежністю до старовірства стало носіння бороди особами чоловічої статті. (Нестарообрядці поступово перестають її носити з часу насильницької заборони Петра I, котрий не лише не дозволяв носити бороду представникам вищих станів, а й примусово переодягнув їх в європейський одяг²).

Проте основною причиною, яка дозволила старообрядцям вважати себе окремою групою, стало їх витіснення з лав православної церкви, котра перетворилася в одну з державних інституцій на чолі з імператором (вищим суддею). Натомість старовіри створюють особну альтернативну церкву³, народну за характером, з наявністю всіх компонентів демократичних інституцій⁴. Серед широким народних мас переслідування владою старої віри розцінювалося як втручання в освячений віками весь уклад життя, що супроводжувався скороченням усіляких свобод, насильством і гнітом⁵. Російське старообрядство продовжувало жити та мислити у межах релігійної свідомості, характерної для давньоруської епохи, тоді як решта населення втягувалася в світ культури Просвітництва. Кристалізації усвідомлення старовірами себе як окремої групи населення сприяла Російська держава⁶. Як відомо, Петро I заклав основи віротерпимості в імперії. Проте для старообрядців вона супроводжувалася великою матеріальною напругою (подвійним податковим окладом) і публічним приниженням (носінням одягу особливого покрою, так званого «платья отверженных»).

Проявом цієї особності стало усвідомлення себе як окремої субетнічної групи, котра в різних регіонах України отримала різноманітну назву, але уособлювала один та той же народ: «пилипонів», «кацапів», «липован», «некрасівців», «слобожан», «чорнобильців», яких можна об'єднати під одним поняттям «старообрядців»⁷.

Незважаючи на регіональні відмінності найменувань останніх, серед них відбувалося формування спільного типу старовірської ментальності, котра, з одного боку, ввібрала в себе традиційну культуру, а з іншого, – новий тип людини. Якщо для українця основою була хліборобська культура, а ключовим її поняттям «земля», то для старообрядця, навпаки, – відчуження від цінностей матеріального світу, де на вершину піраміди ставилося поняття «віри». Звідси

впливало й розуміння етнічної ментальності. Для українця – це магічне мислення, для старовіра – християнське (православне); особливість національного характеру українця ввібрала у себе такі поняття як: «обережність», «розважливність», «грунтовність» та «індивідуалізм»⁸, для старообрядця – це «рішучість», «послідовність», «жертвовність» і «колективізм». Загалом російське старовірство ментально було ближче до запорозького (донське за своєю суттю було старообрядським) козацтва, котре сповідувало ідеали «дороги», «чужини», «простору» й «неспокою».

Старовіри відмовилися від розуміння цінності землі, що не було характерно для українця. Тікаючи від переслідувань, вони залишали нажите рухоме і нерухоме майно, беручи із собою найнеобхідніше – богослужбові книги та ікони.

Утвердження християнства сприяло трансформації свідомості, котра засвоїла ідеї розуміння лінійності часу, а звідси сприйняття українцями життя як єдиного і неповторного. Таке світосприйняття українців розвивало надзвичайно високе почуття трагічності життя, тоді як старообрядці до смерті ставилися більш спокійніше, бо твердо вірили в потойбічне його продовження.

Вони вирізнялися не лише спільним історичним минулим, випрацюваною системою цінностей, способом мислення, рівнем матеріального благополуччя, а й надзвичайною релігійністю, котра пронизувала всі сфери їхнього життя. Наприклад, для них у різних регіонах України було характерне носіння сарафану («шубки»), а відсутність використання з другої половини XIX ст. в одязі домотканого полотна свідчила про високий життєвий рівень старовірів⁹. Натомість серед українців впритул до початку XX ст. використовувалося домоткане полотно, і лише заможніші верстви селянства дозволяли собі носити вовняний та шовковий одяг¹⁰.

Загалом високий життєвий рівень старообрядців до Жовтневої революції 1917 р. (порівняно з росіянами-нестарообрядцями й українцями) був яскравою характерною рисою субетносу¹¹. Якщо до відміни кріпосного права в Україні старовіри в основному займалися торгівлею, промисловістю і ремеслами, то після 1861 р. (з часу переходу сільського господарства на нові взаємовідносини) значна їх частина починає займатися землеробством на капіталістичній основі. Станом на 1908 р. старовіри Російської імперії мали у п'ять разів більше купленої землі, ніж в інших нестарообрядських господарствах; 90% селянських старовірських сімей були середняцькими та заможними¹². Високий життєвий рівень старообрядців обумовлювався своєрідною системою цінностей, котра ґрунтувалася на православній християнській традиції.

Замкнуте старовірське середовище протягом віків зберегло оригінальну російську мову, яка в кінці XIX – на початку XX ст. набуває специфічних ознак і суттєво вирізняється від офіційної¹³.

На Поділлі зокрема старообрядці фактично двомовні. Їхній місцевий діалект зберігся, хоч російську літературну мову вони вивчали у школі. Потрібно відзначити, що вплив української на діалект старообрядців був відчутним. Адже місцеві старовіри все ж таки знаходилися в іншомовному (українському) середовищі. Однак, за 300 років перебування на цій землі старообрядці не втратили своєї мови. Вони однаково вільно володіють російською, українською та притаманною тільки їм говіркою, незважаючи на те, що на все Поділлі залишилося лише дві школи з російською мовою навчання – у селі Пилипах-Хребтіївських та слободі Пилипонівці-Бершадській¹⁴.

За тривалий період проживання на Поділлі мова старообрядців певною

мірою змінилася під впливом української, проте не втратила своїх особливостей. Крім церковнослов'янської лексики, вона зберігає розмовну, котра існувала в тому чи іншому регіоні Росії на період переселення старовірів з рідних країв. Найменше українізмів – у фольклорі російських старовірів. Наприклад, у піснях, зафіксованих у слободі Пилипонівці-Бершадській, зустрічаються такі слова, як: *оборстить* (рос. – оборвать, укр. – обірвати); *ворын конь* (рос. – вороной конь, укр. – вороний кінь); *просватамиши* (невесту) (рос. – засватав, укр. – засватав).

У побутовому спілкуванні, наприклад, Ф.Я.Богданов із хутора Богомолівки Новоушицького р-ну Хмельницької області говорить тільки: *ганок* (рос. – крыльцо); *комора* (паралельно з рос. – чулан чи кладовая); *драбина* (рос. – лестница). Вторгнення суржику в розмовну українську мову навряд чи варто пояснювати старообрядським впливом, але й українці «збагатили» свою мову російською лексикою, особливо тією, що стосується будівельної справи. Наприклад, практично повсюдно вони у цих краях кажуть: *киртич* замість цегла, *розтвор* замість розчин, *гвозди* замість цвяхи, *заборка* замість закидня і т. ін.

Суто старообрядська лексика (в окремих випадках представлена діалектами): *молодой* (рос. – жених, укр. – молодий), *молодка* (рос. – невеста, укр. – молода), *сорака*, *сорачка* (рос. – бідна, жалюгідна людина, котра потребує співчуття), *кали* (рос. – когда, укр. – коли), *чаво* (рос. – чего, укр. – чого), *ище* (рос. – еще, укр. – ще), *сенцы* (рос. – сени, укр. – сіни), *сушня* (рос. – сушилка, укр. – сушарня), *копаница* (рос. – тяпка, укр. – сапа), *таматка* (рос. – там, укр. – там), *мамка*, *маминь* (рос. – мамка, мама; укр. – мати, мама) тощо.

Місцева старообрядська лексика має свою специфіку суфіксів та закінчень. Наприклад, у словах: *со левыва*, *со правыва* (рукава); *милой*, *миленькой*, *бравенькой*, *аленькой*, *подымалися* (сподстрелили) *голосистова* (соловья), (сети) *шелковыя*, *лазурливыя*, *попросити*, *к молодэй* (до молоді) тощо¹⁵.

Якщо для росіян та українців етнокультурним паспортом виступали народні пісні, то для старообрядців характерне виконання духовних віршів¹⁶, котрі успішно конкурують з пісенною народною традицією.

Кожна історична епоха вирізняється своїми соціальними, правовими, морально-етичними і релігійними нормами та уявленнями про навколишній світ.

Після розколу православної церкви в Росії життя старообрядців зазнало певної трансформації, яка відбувалася під впливом нових явищ в громадському житті й соціальній сфері загалом. Тим не менше, старовірство продовжувало зберігати традиційний характер свого існування, котрий цементував його сутність. Основним регулятором збереження традиції виступала громадська думка, що базувалася на послідовному дотриманні церковного дорозкольного обряду, збереженні традиційної культури та ізоляції себе від запозичень з інших.

Старообрядські артільні забезпечували сприятливі умови професійної діяльності своїх членів, відстоювали інтереси не лише колективу, а й окремо взятої особистості¹⁷. В артілях склалися неписані «кодекси честі», де панувала соціальна справедливість і підпорядкованість молодших старшим. Взаємостосунки корпоративних об'єднань спрямовувалися на виявлення не лише справедливості, а й милосердя та піклування про свого ближнього і були характерні практично для всіх цехових християнських спільнот України.

Із самого початку свого розселення й до нашого часу подільські старообрядці відрізнялися специфікою трудової діяльності в порівнянні з іншими етнічними групами населення регіону¹⁸. Спеціалізація старообрядських поселень краю визначилася ще в XVIII ст. Вона міцно трималася до розпаду

громад старовірів, що відбувся у 60-ті рр. XX ст. Так, існували артїлі теслярів у с. Борскові, мулярів у с. Курниках, садівників у м. Брацлаві, баштанників у слободі Пилипонівці-Бершадській Вінницької області тощо. Загалом, потрібно відзначити, що старообрядці давно славилися за добрих робітників, ремісників, промисловців, котрі не боялися важкої праці. Характерно, що серед них був незначний відсоток тих, хто безпосередньо займався землеробством. Як зазначалося вище, до відміни кріпацтва місцеві старовіри мали небагато поля, а на обробіток присадибних ділянок вистачало й жіночих рук. Тож чоловіки не тільки могли, а й мусили шукати заробітку на стороні. Як правило, наймалися робітники зі старовірів після великодніх свят, а граничним терміном повернення з робіт був зимовий Микола, що святкувався 18 листопада.

Близько 50% жителів слободи Пилипонівки-Бершадської Ольгопільського повіту Подільської губернії займалися баштанами, решта стельмахували, теслярували, мулярували. Незважаючи на трудомісткість теслярства, багато які займалися цим заняттям тому, що воно вимагало менше знань та умінь, ніж ремесло стельмаха. Загалом пилипонівські старообрядці мали більший нахил до землеробства, ніж до ремесел і торгівлі¹⁹.

Націоналізація приватної власності на засоби виробництва за радянської влади закріпила заняття пилипонівців баштанами, незважаючи на те, що землероби, за їхнім же висловом, вважалися «дурними людьми». До революції сіяли баштани переважно в лісах під Голованівськом Подільської губернії. Після Великої Вітчизняної війни ними стали займатися рідше, бо представники влади, незважаючи ні на які договори, могли вигнати орендарів з оброблених та засаджених ділянок.

У с. Майдані-Олександрівському Ушицького повіту, с. Петрашах Летичівського повіту Подільської губернії сл. Замошші Радомишльського повіту та м. Черкаси Київської губернії жителі в основному займалися грабаркою (землекопними роботами)²⁰. Широкого поширення вони набули під час будівництва залізниць у II половині XIX – на початку XX ст. Місцеві старовіри наймалися на роботи не лише на Поділлі, Київщині, Бессарабії, а й далеко за їх межами. Незважаючи на це, грабарка не була традиційним заняттям старообрядців, а хіба що відповіддю на потреби часу. Адже коли залізничне будівництво звужувалося, вони переключалися на інші види занять, зокрема на сушіння ягід та фруктів, виробництво соняшникової олії, роздрібну торгівлю.

У радянський час цими видами господарської діяльності займатися було небезпечно. Траплялося немало випадків, коли старообрядці ставали перед судом, позбавлялися свободи, підлягали висилці, лише в окремих випадках відкуповувалися. Не справляючись сама зі збалансуванням виробництва і з розподілом продуктів харчування, тодішня влада жорстоко карала підприємливих старообрядців за продаж, зокрема фруктів у Сибіру й на півночі країни.

Якщо стосовно інших занять старообрядців різних населених пунктів Поділля спеціалізація все ж таки існувала, то сушінням ягід та фруктів займалися практично всі. Це було вигідною справою, доброю фінансовою підпорою чи основним заробітком сім'ї. Сушіння фруктів у місцевих старовірів було поставлене на серйозну основу. До революції сади орендувалися не лише на Поділлі, а й у Молдавії.

Сушарні влаштовували безпосередньо в садах під час досягання плодів. Для їх облаштування викопувалася спеціальна неглибока яма. Потім вимуровувалася з камінців піч методом сухої кладки без глини чи іншого скріплюючого розчину, аби щілини, що утворювалися, пропускали дим принцип роботи сушарень. Над

пічню влаштовувалася дощата рама розміром 1,5х2,5 м зі зволоком зсередини для викладення дерев'яних «щаблів», найчастіше з ліщинових тонких прутів. На них сипали зірвані з дерева ягоди й фрукти (груші цілими, а яблука різаними), зверху накривали дошками й ганчір'ям, запалювали піч та сушили до готовності. Якщо вишні чи сливи пакувалися в діжки, то плоди сушили менше, якщо зсипали у мішки – то більше. Сушарні, котрі використовувалися не один рік, накривалися від дощів халабудами.

Одним із традиційних занять старообрядців с. Майдан-Олександрівський Віньковецького р-ну Хмельницької області було вирощування насіння городніх культур, трав і квітів. Ці традиції збереглися до цього часу. Вирощують насіння в селі близько двох десятків родин. Висівають різноманітні сорти овочів та квітів. Протягом літа й осені триває їх обробіток, і лише весною з Великого посту жінки роз'їжджаються по навколишніх містах на декілька тижнів на торг. Старообрядський Майдан-Олександрівський прославився своїм насінням. У радянський час, коли не було ще налагоджено виробництво насіння в колгоспах, навіть останні купували їх у підприємливих старовірів.

Садівництво – основна галузь сучасного господарства таких старообрядських поселень, як хутір Хлопів (хутір Дружба Віньковецького р-ну Хмельницької обл.), с. Слобода Чернятинська (Жмеринського р-ну Вінницької обл.) та с. Грубне Секурянського р-ну Чернівецької області²¹. Цією справою місцеві селяни займаються здавна. Проте саме нині садові господарства остаточно спеціалізувалися й набули солідних розмірів. Практично кожне присадибне старообрядське господарство Слободи Чернятинської Жмеринського р-ну Вінницької області займається промисловим вирощенням і збором малини.

Де у чому російське старообрядство в Україні мало спільну культурну основу з українським козацтвом, котра виникла у старообрядців, правда, значно пізніше (в другій половині XVII – на початку XVIII ст.). Якщо козацтво стає опозиційним до селянської хліборобської культури, то старовірство – до офіційної влади й церкви. Старообрядець як і козак, у будь-який момент повинен був бути готовим до смерті. Для нього, як і для козака, першочерговою заповіддю було вміння добре Богу молитися. Загалом для українців та російських старообрядців рубіж XVII–XVIII ст. був сприятливим періодом, коли на народну етику, естетику й світосприйняття відчутного впливу принесло християнство, створивши по-різному особливий тип української та старовірської ментальності й культури загалом.

Особливо характерною для старообрядців та українців (незважаючи на розвинуте почуття індивідуалізму в останніх) була колективна взаємодопомога, до котрої вдавалися, зазвичай, у критичних ситуаціях²². Вважалося за гріх не допомогти ближньому, безкоштовно виконати якусь роботу. На толоку (один із різновидів колективної взаємодопомоги) односельчани йшли добровільно, бо розуміли, що забезпечують себе в разі виникнення власних потреб.

Приклади толоки відомі у с. Петрашах Подільської губернії, котрі збереглися до нашого часу²³. Надзвичайного поширення серед старообрядців набула супряга, що будувалася на принципах сусідської взаємодопомоги з елементами економічної вигоди. Вона була характерна для липован п. Вилкове Бессарабської губернії під час ловлі риби²⁴. Першочерговість супряжних робіт виконувалася в тих родинах, які спіткало горе (смерть голови сім'ї, пожежа тощо). Однак уже наприкінці XVIII ст. капіталістичні відносини, що розвивалися швидкими темпами, поступово витісняють установлену традицію. Згідно А.П.Пономарьова: «Капіталізм вивітрував людяність у стосунках, а віками

виплеканий народний гуманізм поступався місцем меркантильним розрахункам»²⁵. Незважаючи на дань часу як в традиційному українському, так і старообрядському середовищі різні форми колективної допомоги діяли впродовж всього XX ст., й лише тепер зазнають змін у зв'язку із занепадом сільських громад.

Загалом колективна взаємодопомога була поширена серед багатьох слов'янських народів. Однак особливого звучання вона набувала у старообрядському середовищі, котре існувало у ворожому навколо себе оточенні.

На відміну від українців, росіян та білорусів, у російських старообрядців хрестове побратимство не зазнало широкого розповсюдження. Можливо це пояснювалося тим, що старообрядці загалом усвідомлювали себе братами і сестрами, які у будь-який час потребували допомоги, а отже, не обмежувалися вузьким колом однодумців. Починаючи з XVII ст., тобто часу, коли християнство набуває утвердження, серед українців набуває широкого поширення інститут кумівства. У зв'язку з проникненням в Україну католицизму, особливо на Поділлі, сформувався звичай обирати велику кількість кумів (від 3-х до 6-ти пар) під час хрещення дитини. Серед старообрядців цей звичай не мав подібної практики. Як правило, обирали одного «восприємника» дитини, в іншому разі це могла бути й пара.

В традиційному українському і старообрядському суспільстві праця у великі свята строго регламентувалася. Як правило, святкові дні поділялися на великі та малі. На особливу увагу в старовірів заслуговувала неділя. У дванадцяті свята робота не дозволялася загалом. Основним осередком українських поселень був сільський майдан біля церкви. Якщо храм був центром духовного життя громади, то майдан виконував роль другого важливого осередку, який регулював її суспільне життя. Тут відбувалося спілкування людей, оголошувалися сільські толоки, урядові розпорядження й судові рішення.

В старообрядській спільноті головним місцем отримання інформації були старовірські храми і молитовні. Ігри на свята біля церков у них не дозволялися загалом, а проводилися поза межами села, часто на його околиці. У зв'язку з переслідуванням старовірів сільський майдан не відігравав тієї функції, як в українців. Якщо для традиційної української громади головним джерелом інформації виступали кобзарі та бандуристи, то для старообрядської – купці, торгові посередники. Однак основна роль відводилася чернецтву²⁶. Важливе місце не лише релігійне, а й інформаційне посідали старообрядські монастирі та скити, котрі користувалися особливою пошаною старообрядців. Наприклад, на відоме Куренівське тримонастир'я Ольгопільського повіту Подільської губернії кошти жертвувало щонайменше 1,7 тис. купців та членів купецьких родин²⁷.

Одним із головних громадських свят було відзначення храмового (престольного) свята, на честь святого, ім'я якого носив той чи інший православний храм. Воно завершувалося громадською трапезою біля церкви. Ця традиція є продовженням дохристиянських звичаїв й однаковою мірою була характерна як для українців, так і старообрядців. У деяких місцях донині збереглася язичницька традиція жертвоприношення тварини, правда, вона набула дещо іншого звучання. Наприклад, при Нікольському храмі м. Вилкове Чілійського р-ну Одеської області, аби вимолити покровительство святого Миколи Чудотворця кожен рік на храмове свято липовани жертвують худобину, м'ясо котрої йшло на частування всієї громади²⁸.

Незважаючи на надзвичайну релігійність старообрядців, в їхньому побуті збереглося чимало народних традицій, які сягають своїм корінням часів

Київської Русі. Це – святкування Масниці перед початком Великого посту, катання на релях у Великодній тиждень, вечорниці з початком холодів та до Великого посту, влаштування хороводів, особливо на весіллях, про що буде сказано нижче. Більшість цих свят пішло в небуття, частина з них збереглася лише в окремих місцях і фрагментарно. Це стосується і влаштування на Великодньому тижні релів у с. Пилипах-Хребтіївських Ново-Ушицького р-ну Хмельницької області.

Важливим елементом старообрядського та українського святкового дозвілля був хоровод. Якщо українцями хороводи влаштовувалися на тій же сільській площі, то старообрядці практикували їх за межами села. Надзвичайно поширеною була практика «гулянь» на храмових святах монастирів. Зокрема в Куренівському Нікольському чоловічому монастирі, храмове свято тривало близько тижня. Біля монастиря утворювався не лише ярмарок, укладалися ділові угоди, а й проводилися хороводи²⁹. Як правило, хоровод утворювали молоді пари хлопців і дівчат, котрі виконували народні пісні. Після кожної з них вони цілувалися.

У 2003 р. в Пилипах-Хребтіївських уперше не влаштовувалися релі – гойдалки для молодих людей. Пилипи-Хребтіївські та Петраші – єдині на Поділлі й, мабуть, і по всій Україні села, де зберігалися ці давньоруські ігри, принесені старообрядцями з Росії у момент їхнього переселення.

Гойдання на релях починалося в 1-й день Великодня та продовжувалося цілий тиждень. Біля них збиралася сільська молодь. Дівчина, яка подобалася хлопцеві, запрошувалася стати з ним на підніжжя, потім релі розгойдували. Після катання пара покидала останні, а її місце займала наступна. Після закінчення Великоднього тижня релі розбиралися, проте в останні роки вони залишалися на місці, а знімалося лише їх підніжжя.

Тим не менше, старообрядське середовище було найменш сприятливим до консервації поганських обрядів. Давні язичницькі традиції не мали підтримки серед старообрядців, а багато народних свят вони забули. У зв'язку з розвитком раціоналістичних знань магичні забобони втрачають своє практичне значення загалом і перетворюються в традиційні розваги, котрі у наш час практично втрачають свою актуальність.

Таким чином, старообрядський субетнос володіє системою традицій, звичаїв й обрядів, які виступають у вигляді установлених моральних спонукань. Старообрядці стали носіями інших, від загальноприйнятих росіянами звичок, стереотипів та норм поведінки, які пронизують усі сфери родинного та суспільного побуту, охоплюючи рівень спілкування, поведінку, етикет та обрядовість. Їх ідейним виразником є носіння хустки під шпильку, сарафану – жінками, бороди – особами чоловічої статі.

Основною причиною, яка дозволила виділити старообрядців в окремішню групу, є їх виокремлення з офіційної державної церкви. Старовіри створили особну альтернативну церкву, народну за характером, з наявністю всіх компонентів демократичних інституцій. До 1905 р. старообрядство залишалося опозиційним до офіційної влади Російської імперії, а офіційної церкви – і в подальші часи. Кристалізації усвідомлення старообрядцями себе як окремої субетнічної групи сприяла Російська держава. Незважаючи на те, що у різних регіонах її старообрядці отримали різні найменування («пилипонів», «кацапів», «липован», «некрасівців», «слобожан», «чорнобильців»), вони представляли одну й ту ж спільноту, котру можна об'єднати терміном «старообрядці». Незважаючи на регіональні відмінності найменувань старообрядців, серед них відбувалося формування спільного типу старовірської ментальності,

котра увібрала в себе як традиційну культуру, так і новий тип людини капіталістичного часу. Старообрядці володіли такими рисами характеру, як «рішучість», «послідовність», «жертвність» та «колективізм». Вони сповідували ідеали «дороги», «чужини», «простору» і «неспокою».

Старовіри вирізнялися не лише спільним історичним минулим, випрацьованою системою цінностей, способом мислення, високим рівнем матеріального благополуччя, а й надзвичайною релігійністю, яка пронизувала всі сфери їхнього життя. У вирішальні моменти для старообрядця було характерним відчуження від цінностей матеріального світу, і на вершину піраміди ставилися поняття «віри», «книги» та «ікони». Зберігаючи традиційний характер свого існування, протягом віків старовірство цементувало свою сутність. Вони твердо вірили у потойбічне продовження життя.

Основним регулятором збереження традиції виступала громадська думка, що базувалася на послідовному дотриманні церковного дорозкольного обряду, збереженні традиційної культури й ізоляції себе від запозичень інших. Старообрядство в Україні зберегло оригінальну російську мову, яка у кінці XIX – на початку XX ст. набула специфічних ознак і суттєво почала вирізнятися від офіційної.

Незважаючи на те, що капіталізм винищував народний гуманізм у людських його стосунках, у старообрядців діяли різні форми колективної взаємодопомоги впродовж усього часу перебування в Україні й лише нині у зв'язку із занепадом сільських громад вони зазнають змін.

У старообрядській спільноті головним місцем отримання інформації та регулювання суспільного життя громади були старовірські храми і молитовні. Джерелом інформації виступали купці, торгові посередники. Однак основна роль відводилася старообрядським монастирям та скитам.

Незважаючи на надзвичайну релігійність старообрядців, в їхньому побуті збереглося чимало народних традицій, котрі сягають своїм корінням часів Київської Русі. Проте старообрядське середовище було найменш сприятливим до консервації язичницьких обрядів.

¹ Пономарьов А. П. Традиційно-побутова культура // Історія української культури. У 5-ти т. – Т. 3: Українська культура другої половини XVII–XVIII століть. – К., 2003. – С.1164.

² Панченко А. М. Скоморохи и «Реформа веселья» Петра I // Панченко А. М. Я эмигрировал в Древнюю Русь. Россия: история и культура. – Санкт-Петербург, 2005. – С.49.

³ Николаев К. Н. Очерк истории поповщины (с 1846 г.) // Чтения в императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете. – Москва, 1865. – Кн. 3. – С.297.

⁴ Коровин В. Новый глава «старого обряда». Кадровые перемены не приведут к радикальным реформам в старообрядческой Церкви // Новые известия. – 12 февраля 2004 г. – Режим доступа: <http://www.Portal-Credo.ru>.

⁵ Покровский Н. Н. Антифеодальный протест урало-сибирских крестьян-старообрядцев в XVIII в. – Новосибирск, 1974. – С.34.

⁶ Еришова О. П. Старообрядчество и государственная политика России в области вероисповедания во второй половине XIX – начале XX вв. / Автореф. дисс. на соискание ученой степени доктора исторических наук. – Москва, 2000. – С.18; Чем объяснить долговечие раскола? // Христианское чтение, издаваемое при Санкт-Петербургской духовной академии. – Санкт-Петербург, 1871. – Ч. 1. – С.523.

⁷ Источники по истории Куреневских старообрядческих монастырей XIX – первой половины XX вв. Сборник документов. – К., 2006. – Т. 1. – С.293.

⁸ Два виміри національного характеру // Наука і суспільство. – 1991. – № 8. – С.27.

⁹ Матеріали історико-археографічних та етнографічних експедицій. 1997–2003 рр. Щоденник.

¹⁰ Пономарьов А. П. Вказ. праця. – С.1166.

¹¹ Поздеева И. В. Русское старообрядчество и Москва в начале XX в. // Мир старообрядчества. – Москва, 1995. – Вып. 2. – С.25.

¹² Поздеева И. В. Старообрядчество в современном мире и Мир старообрядчества // Судьба старообрядчества в XX – начале XXI вв.: история и современность. Сборник научных трудов и материалов. – К., 2007. – С.38.

¹³ Словарь русских говоров Одесщины. В 2-х т. – Одесса, 2000. – Т.1. – С.4.

¹⁴ Матеріали історико-археографічних та етнографічних експедицій. 1997–2003 рр. Щоденник.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Поздеева И. В. Старообрядчество в современном мире... – С.35.

¹⁷ НАРМ (Національний архів Республіки Молдова). – Ф.2. – Оп.1. – Спр. 8674. – Арк. 18 зв.

¹⁸ Витковский. О раскольниках в Подольской губернии // Отечественные записки. [Б. м. и г.]. – С.353–372.

¹⁹ Матеріали історико-археографічних та етнографічних експедицій. 1997–2003 рр. Щоденник.

²⁰ Грабари // Киевлянин. – 1867. – № 54.

²¹ Маргаритов С. Старообрядцы северной части Бессарабии // Кишиневские епархиальные ведомости. – 1893. – № 3. – С.60.

²² НАРМ. – Ф.2. – Оп.1. – Спр. 5413. – Арк. 9.

²³ Матеріали історико-археографічних та етнографічних експедицій. Щоденник 2007 р.

²⁴ Аксаков И. С. О бессарабских раскольниках // Русский архив. – Москва, 1888. – Кн. 3. – С.441.

²⁵ Пономарьов А. П. Вказ. праця. – С.1124.

²⁶ Маргаритов С. Старообрядцы северной части Бессарабии // Кишиневские епархиальные ведомости. – 1893. – № 1–2. – С.20.

²⁷ Див.: Источники по истории Куреневских старообрядческих монастырей XIX – первой половины XX вв. Сборник документов. – К., 2006. – Т.1. – С.26.

²⁸ Матеріали історико-археографічних та етнографічних експедицій. Щоденник 1999 р.

²⁹ АМІКС України (Архів Музею історії та культури старообрядства України). Спогади старообрядців та про старообрядців. Село Куренівка Чечельницького р-ну Вінницької області.